

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

ROČNÍK II ČÍSLO 1-2
1954

SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED, BRATISLAVA

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.ceeol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ČLÁNKY

Kušner P. I. (Knyšev), O procese zmien v niektorých etnografických zvláštnostiach života roľníckeho obyvateľstva v mnohonárodnostných oblastiach SSSR	7
Húščava Alexander, Kyta — stará miera konopí a lanu	7
Markuš Michal, Ozdobené rohy na východnom Slovensku	12
Staňková Jitka, Poznámky k papučárstvu v súčanskej dolině	45
Apáthy Štefan, Šindliarstvo v okolí Bardejova	65
Pátková Jarmila, Vplyv továrenskej výroby na ľudový odev trnavského okolia	94
Nosáľová Viera, Vplyv hospodárskych zmien na vývoj horehronského ľudového odevu v období kapitalizmu	124
Čajánková Emília, Život a kultúra rožkovianskych Cigánov I	149
Komorovský Ján, Poznámky k ľudovej tradícii o kráľovi Matejovi	176

MATERIÁLIE — ARCHÍV

Húščava Alexander, Archívne pramene k etnografickým štúdiám	184
---	-----

ZPRÁVY

Gunda Béla, Študijný pobyt v Československu	192
Mjartan Ján, Profesor P. I. Kušner na Slovensku	194
Podolák Ján, Tretia celoštátna konferencia etnografov	196
Petách Emil, Konferencia slovenských muzejníkov	204
Kovačevičová Soňa, Druhá pracovná porada o výskume ľudového odevu	206

RECENZIE A REFERÁTY

Československá ethnografie, Podolák J.	210
V. K. Nikol'skij, Dejiny prvotnopospolnej spoločnosti, Podolák J.	212
M. Kosven, Matriarchát, Kubicová M.	214
Jurgis Gimbutas, Das Dach des Litauischen Bauernhauses aus dem XIX. Jahrhundert, Voráček J.	215
Gustav Ränk, Der heilige Hinterecke im Hauskult der Völker Nordeuropas und Nordasiens, Voráček J.	218
Roman Reinfus, Polskie druki ludowe na płótnie, Hynie I.	220
Marie Veleva, Bulharské národní kroje a výšivky, Kahounová E.	222
Volklied der Serben in der Ober und Nieder Lausitz, Žatko R.	224
J. Telfer Dunbar, Scottisch, Voráček J.	226
Szolnoky Lajos, Az országos néprajzi múzeum guzsalygyűjteménye, Plicková E.	226
Fél Edit, Tájékoztató a népi himzések gyűjtéséhez. Vargyas Lajos, gyűjtsünk népzeneét, Plicková E.	228
Russkije narodnije skazki, Pavlíková O.	231
Michail Isakovskij, O básnickom majstrovstve, Kosová M.	233

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

II

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1954

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor dr. Ján Mjartan

Tajomník redakcie dr. Ján Podolák

Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Michal Markuš, doc. dr. Andrej Melicherčík, dr. Ján Mjartan, dr. Ján Podolák

VIERA NOSÁLOVÁ

VPLYV HOSPODÁRSKÝCH ZMIEN NA VÝVOJ HOREHRONSKÉHO ĽUDOVÉHO ODEVU V OBDOBÍ KAPITALIZMU

(Referát na III. celoštátnej etnografickej konferencii 21.—23. X. 1953
v Libliciaciach).

Oblasť horného Hrona od obce Polomka po Vernár prekonala pomerne jednotný historický a hospodársko-spoločenský vývin. Tento jednotný vývin je zreteľný aj v ľudovej kultúre, a to hlavne vo vývine odevu. Dnešný ľudový odev na Horehroní si zachoval kontinuitu s predošlými obdobiami. Naväzuje na najstarší, dosiaľ známy ľudový odev, ktorý možno výskumami zistiť, t. j. na odev asi z polovice XIX. stor. Pretože najstarší odevný materiál poznáme zatiaľ iba z týchto dôb, môžeme nateraz sledovať vplyv hospodárskych a sociálnych podmienok na vývoj odevu len v období kapitalizmu.

V šiestich obciach ležiacich v údolí horného Hrona, a to v Polomke, Závadke n/Hr., Heľpe, Pohorelej, Šumiaci a Švermovom (v býv. Telgárte) sa zachoval dosiaľ ľudový odev zhotovený z domácich surovín, plátna, súkna, kožušiny a kože. Obce smerom od Polomky na Brezno (tzv. Biele Handle), ako Bacúch, Beňuš, Gašparovo, prestali vcelku nosiť tento odev už začiatkom XX. stor. Dnes ho v týchto obciach môžeme rekonštruovať len z jednotlivých odevných súčiastok.

Celá horehronská oblasť sa delí na tri ďalšie menšie okruhy:

1. Polomka, Závadka n/Hr. a sem patrili aj Bacúch, kde sa ľudový, doma zhotovený odev nosí dnes len zriedkavo,
2. Heľpa, Pohorelá,
3. Šumiac, Švermovo a čiastočne Vernár, ktorý tvorí prechod k Rejdovej.

Rozdiely medzi týmito tromi okruhmi vidíme v mužskom, ale najmä v ženskom odevu. Je to úprava hlavy vydatých žien, čepce, strih a výšivky na ženskom opecku, kožušku, ďalej výšivky a ornamentika na mužských

košeliach, kožušky a mnohé detaily. Už najstaršie odevné súčiastky sa jasne rozlišujú na spomenuté tri okruhy, hoci charakter a celková stavba ľudového odevu je spoločná pre celé údolie Horehronia. Tieto rozdiely v strihu (výšiviek je spočiatku málo) sú základom, na ktorom sa ďalej rozvíjajú špecifickosti každého z troch uvedených okruhov.

Pri výskume ľudového odevu v tejto oblasti sa musíme oprieť väčšinou len na terénny výskum, pretože archívne i literárne pramene spred polovice XIX. stor. zatiaľ nie sú preskúmané, veľa materiálu je v archívoch a múzeách v Maďarsku. Slovenské múzeá majú málo odevných súčiastok z konca XIX. stor., mnohé sú bez datovania a vývoj odevu zo začiatku XX. stor. dokumentujú Socháňove a Plickove fotografie.

*

Osobitný vývoj odevu na Horehroní súvisí s hospodárskym a sociálnym postavením tamojšieho ľudu. Obyvateľstvo sa totiž oddávna zaoberalo drevorubačstvom ako hlavným zamestnaním a pastierstvom a popri tom obrábalo chudobné horské polia, rozkladajúce sa v pohronskej doline. Literatúra uvádza, že od polovice minulého storočia obyvateľstvo už konalo práce námezdných lesných robotníkov, ktorí robili sezónne v poruboch a súčasne popri tomto mali doma malé gazdovstvo, prípadne chovali statok a ovce. Väčšina sezónnych prác sa konala v máji až júli a potom v zime. V obdobiach, kedy nekonali lesné práce, venovali sa svojmu hospodárstvu. Celé údolie Hrona bolo pomerne izolované. Od obce Polomka patrilo muránskemu panstvu a administratívne ku Gemerskej stolici. Strediskom celej oblasti bol Muráň s hradom, kde sídlilo panstvo. Po hospodárskej stránke Horehronie gravitovalo skôr na východ. Zo Stratenej a Dobšinej sa privážala železná ruda pre hámre a huty, ktoré Coburgovci ako majitelia panstva založili v prvej polovici XIX. stor. Tieto prvé priemyselné podniky boli v tej dobe hlavní odberatelia dreveného uhlia, pre ktoré sa rúbalo a páliť drevo na Horehroní. Teda celé Horehronie bolo hospodársky i spoločensky pomerne izolovaná oblasť, ktorá udržiavala s dolným Pohroním malé obchodné styky.

Izolácia a ťažké polozenie drevorubača-poľnohospodára sa prejavili aj na ľudovom odevu, ktorý až na niektoré doplnky bol zhotovený celý z domácich výrobkov: plátina, vlneného súkna a ovčej kože. Ženy tkali plátno a súkno zo surovín, ktoré nachádzali doma. Bol to predovšetkým ľan, konope, ktoré sa po prvej svetovej vojne prestali pestovať, lebo močiare, potrebné na ich máčanie, ľudia vysušovali na polia, a napokon to bola ovčia vlna. Okrem toho sa spracúvala aj ovčia koža, z ktorej sa robili ženské i mužské kožušky. Len niektoré odevné doplnky kupovali na jarmokoch od remeselníkov. Kúpovala sa najmä modrotlač (zo Slov. Lupče, kde bola modrotlačárska dielňa), zelené súkno na sobášnu sukňu, veľmi málo fa-

rebnej priadze na pretkávanie a vyšívanie, čipky (od čipkáriek, ktoré chodili zo Starých Hôr), niektoré drobnosti, ako stužky, koža na krpce, opasky, klobúky. Všetky tieto kupované predmety dodávali jarmočníci, ktorí sem chodili z pomerne vzdialených miest (sedlári z Tisovca, liptovskí krpčiari atď.). Najstarší dosiaľ zistený odev celej horehronskej oblasti (od polovice XIX. stor.) bol veľmi jednoduchý. Nebolo rozdielu medzi sviatočným a pracovným odevom. Na sviatok sa nosili odevné súčiastky, ktoré sa od pracovných líšili len tým, že boli nové, neobnosené. Celý odev bol v dôsledku upotrebenia domáceho materiálu prevažne biely, spestrený niekoľkými základnými farbami, najmä červenou a čiernou. Výnimku tvoril odev svadobný, ktorý bol odlišný i od sviatočného i od pracovného odevu.

Mužský odev celej oblasti bol strihove jednotný. Mal pomerne málo súčiastok a tým aj málo variácií v obliekaní. Podnes sa podstatne nezmenil a ani nepribral nové súčiastky. Sú to: gate, súkenné nohavice (*chološne*), košeľa, kožušok (*brusliak*), trojštvrťový súkenný kabát (*čuha*). Strih plátenných súčiastok je starodávny, plátno sa len trhalo po niti a zošívalo ľanovými alebo konopnými niťami. Komplikovanejšie strihy mali súčiastky zo súkna, kože, (nohavice, čuha, brusliak). Dovoľoval to materiál, ktorý sa nestrapkal a mohol sa zošívať i hrubšími niťami a ihlou. Doplnky mužského odevu boli: baranica, klobúk, zápästky, opasok, remeň, obuv.

Jednou z najzákladnejších a najstarších súčiastok mužského odevu sú gate ako letný pracovný i sviatočný odev a v zime ako spodný odev. Pôvodne boli z ľanového alebo konopného plátna. Na robotný deň sa užívalo tzv. *zrebné plátno* (hrubé vlákna), ktoré sa ľahko pralo. Gate na sviatok boli z jemnejšieho ľanového plátna. Šila ich každá žena sama. V zime sa nosili gate pod súkenné nohavice ako spodky. V gaťoch spávajú chlapi ešte i dnes.

Hlavnou mužskou odevnou súčiastkou boli a zostávajú dodnes súkenné nohavice. Každá domácnosť si dorábala súkno (*postav*) sama a len pre vlastnú spotrebu, ktorá je stále značná. Chudobnejší gazdovia, ktorí nemohli chovať veľa oviec a vlna nekryla celkom ich spotrebu, chodili za postav „odrábať“ k bohatším gazdom, ale chološne mal každý chlap. Šili ich krajčírmi „náaturisti“, ktorých bolo v dedine viac. Mali obvyklý strih súkenných nohavíc, aký vidíme pri každom slovenskom mužskom vrchnárskom odevu. Pri práci v hore, pri rúbaní i pri pastierskom živote boli súkenky neoceniteľné. Okrem toho, že chránili pred zimou, boli i veľmi trvanlivé. Pretože sú praktické a účelné pri práci, ktorú chlapi konajú, ak ovšem nie sú zamestnaní v priemyselnom závode, nosia sa podnes.

Vrchné telo u mužov zakrývala košeľa. Šili ju ženy z ľanového, prípadne z konopného plátna. Najstaršie košele, ktoré sa našli, sú rovnaké pre všetky dediny. Sú bez vyšíviek, alebo len veľmi málo vyšité. Košeľa

sa pod hrdlom spínala *spinkou*. Najviac vybíjané spinky nosili pastieri, a to ešte i po prvej svetovej vojne, lebo to považovali za svoj stavovský odznak. Voľné, široké rukávy na košeli si chlapi stiahli nad zápästím remienkami, aby im pri práci nezavadzali. Na to sa nastokli zápästky, tkané na klátiku. Sú to vlnené chránidlá na zápästie ruky, chránia kĺby pred prechladnutím a upevňujú ruku v zhybe. Prípadne v lete alebo pri práci okolo hospodárstva stačili len remence. Technika tkania zápästkov „na klátiku“ je známa vo všetkých obciach od Polomky až po Šumiac.

Najdôležitejšou mužskou súčiastkou bol široký opasok, ktorý upevňoval a chránil driek pred úrazom i zimou pri ťažkej drevorubačskej práci. Ako obuv nosili chlapi len krpce, ktoré boli pre pohodlnú chôdzu v horách veľmi obľúbené. V zime do nich obúvali súkenné kapce.

Na ochranu proti zime mali chlapi oproti iným oblastiam na Slovensku pomerne málo odevných súčiastok. Bol to: kožušok bez rukávov (*kožušanij brusliak*), trojštvrťový kabát z bieleho súkna (*čuha*) a napokon širica (*surovica*), dlhý súkenný kabát rovného, ustáleného strihu so širokým límcem — hazuchou. Širicu pravdepodobne nosili len furmani a už len málokto sa dnes na ňu pamätá.

Typickou starodávnou horehronskou odevnou súčiastkou mužov i žien je kožušok (*brusliak, kozačik, skorianik, kamizol*). Šili ich kušníeri, ktorých bolo v každej dedine viac. Kušnier sám vyrobil donesené kožky, prípadne aj vlastné, farbil ich, aj cifroval kožušok. Celá horehronská oblasť mala tieto staré kožušky rovnaké, a to ženské a mužské. Boli z bielej kože, málo cifrované, obšité čiernou barančinou. Kožušok nosili chlapi aj v lete, srstou von vyvrátený a prehodený cez ľavé plece. Dievky kožušok nenosili, dostali ho až na sobáš. Mladšie ženy nosili kožušok cez zimu, staré ženy cez celý rok.

Úprava hlavy u mužov bola pomerne jednoduchá. Chlapcom i mužom strihali vlasy nakrátko. Starší chlapi si nechali rásť vlasy až po plecía a vpredu si ich zakrúcali do *hrčiek*. Starodávne klobúky boli veľké, so širokou strechou. Starci a chlapi nosili v zime do roboty baranice, remenné čiapky futrované bielou a lemované čiernou barančinou. Vyrábali ich v Brezne a na Šumiaci.

Ženský odev bol takisto veľmi jednoduchý. Súčiastok bolo málo a niektoré boli spoločné s mužmi (kožušky, čuhy). Súčiastky ženského odevu boli: rubáč (*pendeľ*) a oplecko, oboje z ľanového plátna. Tieto boli rovnaké pre celú oblasť. V Polomke, Závadke, Helpe a Pohorelej sa zachovalo starodávne oblečenie žien *v oponách*, t. j. pendeľ sa opásal dvoma zásterami — odpredu i odzadu. Predná zástera (*ručník, hantuch, obruštok*) je plátenná a zadná (*šata*) je z modrotlačce. Tu sa sukne nosili len na sobáš (zelené

súkenné). Na Šumiaci a v Švermovom nosili ženy sukne vpredu s pletenou vlnenou zásterou.

Základnou odevnou súčiastkou bol pendel' z 3 rífov domáceho plátna. Pozostával z vrchného dielu (*stan*), ktorý sa odmeral presne podľa hrudi, a zo sukne zo 6 dielov. Pendel' bol spodným a súčasne i vrchným odevom ženy, na ktorý si obliekla ľanové oplecko, vrchnú sukňu (Šumiac, Švermovo) alebo obe zástery.

Oplecko bolo z ľanového plátna s dlhými rukávami. Polomská oblasť má oplecko vpredu rozstrihnuté a predné diely sa prekladajú cez seba, tak isto aj na Šumiaci. Hel'pianske a pohorelské oplecko má len malý rázpor. Dlhé rukávy na oplecku si ženy pri práci v lete i v zime vysúkali vyše lakťov. Spustené rukávy sa nosili pri čistejšej práci v zime i na robotný deň (pradenie, tkanie, vyšívanie) a v nedeľu do kostola.

V páse sa ženy preväzovali asi 5 cm širokým pásom *šnurovačkou*. Tkali ich obyčajne Cigánky na krosienkach.

Úprava hlavy u žien: Slobodné dievčatá nosili vlasy učesané na jeden vrkoč, v prostriedku predelené na pútec. Po sobáši im pri zavíjaní vlasy zakrúcali vzadu do dvoch prúdov, ku ktorým pridali aj konope, omotali šnúrou a v zátylí postavili do plochého polkruhu. Týmto rožkom, zvaným *kički*, zodpovedá aj tvar čepca na Polomke, v Závadke, Hel'pe a Pohorelej. Staré čepce v týchto dedinách boli z hladkého nevyšitého plátna alebo pretkávané. Na Šumiaci a v Švermovom si vydaté ženy upravovali i po sobáši vrkoč do tzv. *kontki*, postavenej vysoko v zátylí. Čepce tu boli len z bielych paličkovaných čipiek.

V zime nosili ženy kožušok alebo čušku. Na rôzne príležitosti sa nosili veľké kusy textílií — obrusy, polky, prestieradlá, ktoré sa len prehodili alebo okrútili okolo tela.

Ženy chodili v lete a často i v zime bosé, či v robotný deň alebo vo sviatok. V zime nosili súkenné kapce. Krpce ako ženskú obuv nepoznali. Máloktorá žena mala na sviatok čižmy.

Celé toto obdobie trvalo do konca XIX. stor. a jeho odev je základom pre ďalší vývoj. V ďalších dvoch obdobiach sa ľudový odev v základe nemení, jeho stavba zostáva podstatne tá istá, iba príberá niektoré súčiastky, prípadne sa menia detaily.

V rokoch 1880—90 huty a hámre na Horehroní upadajú, lebo ruda sa musela zďaleka dovážať, doprava bola zdĺhavá a nákladná. Preto sa Coburgovci začali sústreďovať na obchod s úžitkovým drevom, ktoré sa spracúvalo na pilách v Polomke a Červenej Skale. Časť obyvateľstva nachádzala nové zárobkové možnosti na pilách. Gazdovia, ktorí vlastnili záprah, dobre zarábali furmankou pri doprave dreva, ktoré sa v tých rokoch intenzívne rúbalo v okolitých lesoch. Takto pokračuje triedna diferenciacia ho-

rehronskej dediny. Začína sa vytvárať vrstva majetnejších gazdov, ktorí si postupne prikupujú aj ornú pôdu. No veľká väčšina obyvateľstva žije naďalej vo veľmi zlých pomeroch. Pracujú ako drevorubači a obrábajú svoje gazdovstvá. Koncom XIX. stor. odchádzajú mnohí chlapi za zárobkom do Ameriky, najmä do Kanady, ako drevorobotníci. Mnohí sa zadlžujú a zaťažujú svoje majetky pôžičkami, lebo potrebujú peniaze na cestu. Čoraz viac sa rozbieha izolácia celej doliny. Drevársky obchod sa v tomto čase rozvíja, drevo sa splavuje dolu Hronom. Ale nadhlo tento dopravný prostriedok nestačí a začiatkom XX. stor. (1905) sa stavia prvá železničná trať, ktorá vedie od Brezna po Červenú Skalu.

Nové zárobkové možnosti a ľahšia komunikácia spôsobili i rýchlejší vývoj ľudového odevu. Pomaly začína v stále väčšej miere prenikať do ľudového odevu nový materiál. Kупuje sa bavlnená priadza na tkanie a bavlnky na vyšívanie. Výšivky na oplekách a košeliach sú spočiatku veľmi jednoduché, s malou variáciou farieb, no kombinácia čo len troch farieb dala možnosť vzniku nových ornamentálnych kompozícií, vytvorených zo starých motívov. Z nových materiálov preniká do ženského odevu vo väčšej miere modrotlač, vytvára sa vrchná sukňa a k nej ako doplnok látkový brusliak. Sú to dve nové súčiastky k pôvodnému oblečeniu *v oponách* v polomskej a helpianskej oblasti. Nosia sa na sviatok. Modrotlač ako výrobok ľudového remesla nenarušila ráz odevu. Remeselníci-modrotlačiar, na rozdiel od iných krajov, pracovali na Slovensku pre ľud, riadili sa jeho vkusom, takže svojimi výrobkami nezanášali do odevu cudzorodé prvky. Takisto iní remeselníci-kožušníci. Horehronské kožušky sú známe svojou technickou i umeleckou dokonalosťou. Kožušnicke remeslo sa v rodine tradovalo a po vyučení v meste sa vracali späť na dedinu kde svoje dokonalé technické znalosti spojili s ľudovou umeleckou tvorivosťou.

V rokoch pred prvou svetovou vojnou sú nové materiály ešte zriedkavé, môžu si ich kúpiť len bohatší gazdovia a tí, čo pracujú mimo dediny. Ostatné obyvateľstvo ich užíva len v malej miere. Vzácnosť nového materiálu spôsobila, že odevné časti, ktoré boli z neho zhotovené, boli drahšie a nosili sa len na sviatok. Takto sa čoraz viac odlišoval sviatočný odev od pracovného. V tomto období sa vytvára zvláštny odev na rôzne príležitosti. Základné časti odevu sa i naďalej zhotovujú z domáceho materiálu, a to z plátna a súkna. Plátno sa však už začalo miešať s bavlnenou priadzou. Z bavlneného plátna, ktoré bolo dosť drahé, šili sa sviatočné plátenné súčiastky. Toto pozvoľné vnikanie kupovaného materiálu do ľudového odevu prerušila na určitý čas svetová vojna.

Cez svetovú vojnu obyvateľstvo Horehronia biedilo. Väčšina chlapov bola na vojne, nemal kto zarábať. Po svetovej vojne lesy zostali majetkom Coburgovcov. Okolo r. 1922 sa začal drevársky priemysel na Horehroní obno-

vovať, čo vyplývalo z povojnej konjunktúry. Po prvej svetovej vojne sa hospodárska situácia obyvateľstva čiastočne zlepšila. Postupne zlacnel aj tovar, takže na dedinu sa dostáva vo väčšom množstve bavlnená priadza a farebné bavlnky na vyšívanie. Čo si predtým mohli dovoliť kúpiť len bohatší gazdovia, to má okolo r. 1922 už celá dedina. Toto sa prejavuje i na odevu. Celý dedinský kolektív sa zmocňuje nových materiálov a rozvíja svoju umeleckú tvorivosť. Ženy, ktoré samy šijú a vyšívajú, umelecky stvárajú materiál, využívajú pritom všetky technické možnosti. Horehronský ľudový odev vtedy završuje vývoj svojej etapy od polovice XIX. stor. po stránke umeleckej i výtvarnej. Je farebne vyvážený, je na ňom viditeľný cit pre materiál a cit pre umiestenie a mnohosť výzdoby, pričom dominantou zostáva účelnosť celého odevu. Je ľahký, má málo súčiastok, neprekáža pri pohybe a v práci.

Zatiaľ čo pôvodne sa tkalo plátno s ľanovým útkom i osnovou, okolo r. 1922 sa začalo pracovať s bavlnenou priadzou. Spočiatku sa miešala s ľanom, lebo bavlna bola drahá, postupne však bavlnené plátno vytislo ľanové. Bavlnené plátno svojou pravidelnou textúrou dáva možnosť aj pravidelných geometrických vyšíviek. Spolu s bielou priadzou prichádza aj farebná priadza na tkanie. Pri zhotovovaní tkanín sa prejavil osobný vkus a tvorivosť horehronskej ženy. Je podivuhodné, s akým vkusom ženy vyberali kombinácie farieb pri tkaní a vo vyšívaní. Prevládajú všetky odtiene červenej farby, čierna, menej zelená a belasá. Starodávne vyšívačské techniky, ako je technika na výrez, mriežky, výberom a zladením farieb a novým umiestením na mužských košeliach a ženských oplečkách spôsobili, že odev sa stal jednoliatym, farebne dokonale vyváženým celkom. Miesto starodávnej výzdoby hladkou prietkou červenou priadzou začínajú robiť bohaté preberané vzory a číňovať. Takto sa zhotovujú zástery, obrusy, oplecká, polky, obliečky na periny. Vcelku možno povedať, že dekor sa na všetkých súčiastkach stáva oveľa bohatší, mnohotvárnejší a súčasne sa oddeľuje presne odev sviatočný a obradový od pracovného práve výzdobou a novými súčiastkami. Celá umelecká tvorivosť ženy-vyšívačky sa pri ženskom odevu sústredila na čepiec, ktorý je vrcholom techniky i umeleckej tvorby.

Horehronský odev takto završuje vývoj jednej svojej etapy až v dvadsiatych rokoch XX. stor., kým iné kraje ho zavŕšili už koncom XIX. stor. (Liptov, Trenčín, Detva). Rozdielny vývoj slovenských oblastí, krajov, úzko súvisí s celkovým hospodárskym vývojom a triednou diferenciáciou dediny za kapitalizmu. Na Slovensku prebiehal tento vývoj v každej oblasti rôznorode pre nerovnaké hospodárske a spoločenské podmienky dotyčných oblastí. Tak napr. kým na západnom Slovensku (Trnava a jej okolie) je ľudový odev výtvarne i účelove najvyváženejší začiatkom XX. stor., na Horehroní

je to v rokoch 1922—30. Preto treba pozorne skúmať hospodársky vývoj a súbežne s ním vývoj odevu.

Asi od tridsiatych rokov XX. stor. triedne rozpory nadobúdajú veľmi ostré formy, čo vrcholí za tzv. Slovenského štátu. Počas krízy v rokoch 1929—32 mnohí chlapi znovu odchádzajú do zahraničia za prácou. Na Horehroní sa triedne rozdiely natoľko nemohli prejavíť v držbe pôdy (i najbohatší gazdovia nemajú viac ako 5 ha ornej pôdy), ale v chove dobytka a oviec. Bohatí gazdovia boli súčasne priekupníkmi dobytka. Popri tom obyčajne vlastnili ešte obchod alebo krčmu. Ďalej však obrábali majetok len so svojou rodinou, sami si všetko dorábali, prípadne chodili si ešte príležitostne zarábať furmančením. Takto bolo veľmi ťažko rozoznať stredného roľníka od dedinského boháča. Ani odevom sa podstatne nelíšili od dedinského kolektívu, ba naopak, oveľa húževnatejšie sa pridŕžali ľudového odevu. Takto mohli aspoň určitými súčiastkami a ich množstvom dokumentovať svoju majetkovú nadržanosť. Okolo r. 1938 je tvarová i umelecká dokonalosť horehronského odevu porušená. Zapríčinilo to viac faktov: postupné vnikanie továrenského materiálu do odevu a vytlačanie starých zložitých vyšivačských techník ľahšími, ako je krížikový steh a plochý steh na pomalovanie, nesúrodosť nových materiálov so starými, túžba po efektnej ozdohe, neprihliadajúc na materiál a účelnosť.

Na odevné súčiastky začínajú kupovať továrenský materiál. Obchodníci na jarmokoch i v dedine zaplavujú dedinu vyradeným tovarom, ktorý nenašiel v meste odbyt. V prvom rade tento úpadok zanášajú do odevu tie ženy, ktoré pre rozsiahly majetok nemali času natoľko sa venovať či vyšívaniu alebo domácej výrobe plátna a súkna. Ľudový odev však nosia ďalej. Ťažké zhotovenie odevu vyžadovalo veľa času, ktorý museli venovať predovšetkým gazdovstvu. Používajú tedy kupovaný materiál, alebo im pri pradení, tkaní a vyšívaní pomáhajú chudobnejšie ženy. Odmeňujú ich za to alebo naturáliami, alebo si tieto ženy odrábajú niektoré špeciálne práce, ktoré im bohatý gazda spravil napr. so záprahom. Časom sa niektoré ženy špecializujú na šitie a vyšívanie, čo bola predtým celkom neznáma vec. Kým chudobnejšie ženy si naďalej vyšívajú samé na základe starých tradícií a vzorov, *šovkine* robia len pre bohatšie ženy. Preto tieto, aby čím viac zdôraznili svoju odlišnosť, vyžadujú nové vzory a vyšivačky vzory napokon kupujú v obchodoch, berú si predlohy z malieb na stene atď. Vzorníky, podľa ktorých vyšívajú, spôsobujú zmeny v ornamentike. Starý geometrický ornament a technika, ktorá vyplývala z materiálu, zmenil sa na rastlinný ornament, spočiatku abstrahovaný, neskôr naturalistický. Posledným štádiom je strojové vyšívanie — *štapanie* na mužských košeliach, opleckách a zásterách.

Majetková diferenciácia a s tým spojený úpadok sa prejavil na muž-

skom i ženskom odevu. Mnohé nové materiály, ktoré narúšajú jednotnosť odevu, posielaajú i chlapi z Ameriky. Kríza a nezamestnanosť ich vyhnala za prácou i za prvej republiky. Najviac mužov odchádza z Pohorelej, kde napr. r. 1926 z 3.000 obyvateľov 300 mužov bolo v cudzine za prácou.

Chudobné ženy naďalej tkajú materiál na odev doma. Všeobecne výroba plátna na Horehroní bola určená len pre vlastnú spotrebu. Predávalo sa málo. Pri predaji plátna do miest bolo vyhľadávané ľanové plátno. Tak i na dedine sa stáva ľanové plátno vzácnejšie, lebo spracovanie dá viac práce a gazdiná musí preukázať určitú zručnosť. V tridsiatych rokoch počas krízy predávalo sa domáce plátno i na trhoch, alebo sa vymieňalo za iné spotrebné články u obchodníkov v Brezne, Polomke, Červenej Skale. Výmena bola veľmi nevýhodná, priekupníci na nej dobre zarábali (napr. za 20 m domáceho plátna 6 m kanafasu).

Asi od r. 1938 sa začína nová vývojová etapa v ľudovom odevu na Horehroní. Vtedy sa dokončila trať Červená Skala—Margecany a Horehronie sa ocitlo na jednej z hlavných dopravných tepien, ktorá umožnila styk kraja s celým Slovenskom. Prví prestávajú nosiť doma vyrobený odev robotníci na trati a železničiari, lebo pre nich stráca účelnosť. Okrem nich sú to aj chlapi pracujúci dlhšie mimo dediny. V týchto rokoch sa vracajú domov aj niektorí Amerikáni, ktorí zostávajú v mestskom odevu. Napokon i odev školskej mládeže a detí prijíma niektoré konfekčné odevné súčiastky. Nové súčiastky si prispôsobujú svojim pracovným potrebám a účelom a zväčša ich kombinujú so starými. Zmena prichádza len veľmi pomaly. Ženy sú v ľudovom odevu najkonzervatívnejšie — sú stále pripútané k domácej práci.

Národná a demokratická revolúcia r. 1945 a plán priemyselnosti Slovenska zmenil mnoho i na Horehroní. Stavba a prevádzka nového závodu Mostárne v Brezne, jeho filiálka v Závadke (1950) odčerpala mnohé pracovné sily do priemyslu. Zmenené hospodárske a pracovné podmienky si vyžadovali primeraný pracovný odev. Starý odev, ktorý sa osvedčil pri práci v hore a okolo hospodárstva, bol nepohodlný, zavádzal a špinil sa pri práci na stroji. Prvý sa začal teda prispôsobovať mužský pracovný odev a až neskôr sviatočný. Chlapi, ktorí chodia robiť do závodov, cez týždeň nosia montérky alebo konfekčné nohavice, ale na nedeľu si oblečú súkenky a vyšívajú košeľu. Ženy sú oveľa konzervatívnejšie, nepreoblekajú sa, zotrávajú pri ľudovom odevu, lebo charakter ich práce sa nezmenil. Školská mládež, najmä chlapi, nosia starý ľudový odev (súkenky, košeľa) zriedka. I dievčatá pri odchode na strednú školu sa často preoblekajú. Ale i keď sa dievky alebo ženy preoblečú, na krst, veselie idú vždy v starom obradovom odevu. Často dievčatá, keď vychodia školu, zostávajú pomáhať pri gazdovstve a vrátia sa k ľudovému odevu. To

všetko nám potvrdzuje silnú spätosť odevu s prácou, ktorú človek vykonáva.

Záverom by sa dalo zhrnúť, že ľudový odev za kapitalizmu prešiel asi tromi vývojovými etapami, ktoré na seba naväzujú. Horehronský odev celej oblasti v období od polovice XIX. stor. po roky 1880—90 je prevažne z domáceho materiálu. Na niektoré súčiastky sa plátno dáva farbiť, alebo sa kupuje modrotlač. Kupuje sa veľmi málo farebnej priadze, ktorou sa málo vyšíva a pretkáva len obradový (sobášny) odev. Vcelku je odev ešte jednotný, neprejavujú sa na ňom ani majetkové rozdiely, ani sa neodlišuje zásadne odev sviatočný od pracovného. Za sviatočný odev sa pokladajú nové súčiastky. Tento odev má základné súčiastky, na základe ktorých sa rozširuje a obohacuje neskorší odev.

V období 1880—1935 sa vytvára typ sviatočného odevu. Vnikaním nových materiálov tvoria sa nové súčiastky a s nimi i nové variácie v obliekaní. Tieto prvky sa ojedinele vytvárajú už pred prvou svetovou vojnou. Až po r. 1920 sa materiálu zmocňuje celý dedinský kolektív. Zásluhou jeho umeleckých fondov a na základe starých tradícií sa horehronský odev vykryštalizoval umelecky i výtvarne, rešpektujúc účel odevu. Tak bola zavŕšená vývojová etapa od polovice XIX. stor.

V poslednom období (od r. 1935) triedna diferenciacia dediny sa veľmi jasne odráža i na odevu. Prenikanie nového továrenského materiálu a jeho nesúrodé začlenenie do odevu, nedostatok zmyslu pre účelnosť a cit pre materiál zanášajú do odevu najmä bohatšie vrstvy. Okrem toho postupne sa už začína vytvárať nový ľudový odev, prispôsobený zmeneným hospodársko-spoločenským podmienkam. Takto vlastne dožíva tradícia ľudového odevu zhotoveného doma z prevažne domácich surovín a materiálu a popri tom sa vytvára nový typ obliekania.

Ľudový odev na Horehroní prechádza v odev nový, vhodný pre nové pracovné podmienky a ťažisko ľudovej umeleckej tvorivosti sa presúva z výzdoby odevu na interiérový textil, kde sa rozvíja vo výzdobe prednej izby a kuchyne (obrusy, vankúše, prikrývky, uteráky). Ľudové umelecké družstvá by mali svoju činnosť zamerať práve na tieto kraje, kde pokrokové umelecké tradície vo vyšívaní a tkaní sú ešte živé. Výsledky ich práce by sa stali majetkom širokých vrstiev a boli by prínosom pre celonárodnú kultúru, ktorá sa v dnešnej epoche vytvára.

Obr. 1. Účes starých chlapov *na hrčki*. — Foto K. Plicka. — Po r. 1920

Obr. 2. Mužský letný pracovný odev, Šumiac. — Foto K. Plicka. — Po r. 1920

Obr. 3. Tkanie zápästkov na klátiku, Šumiac. — Foto K. Plicka. — Po r. 1920

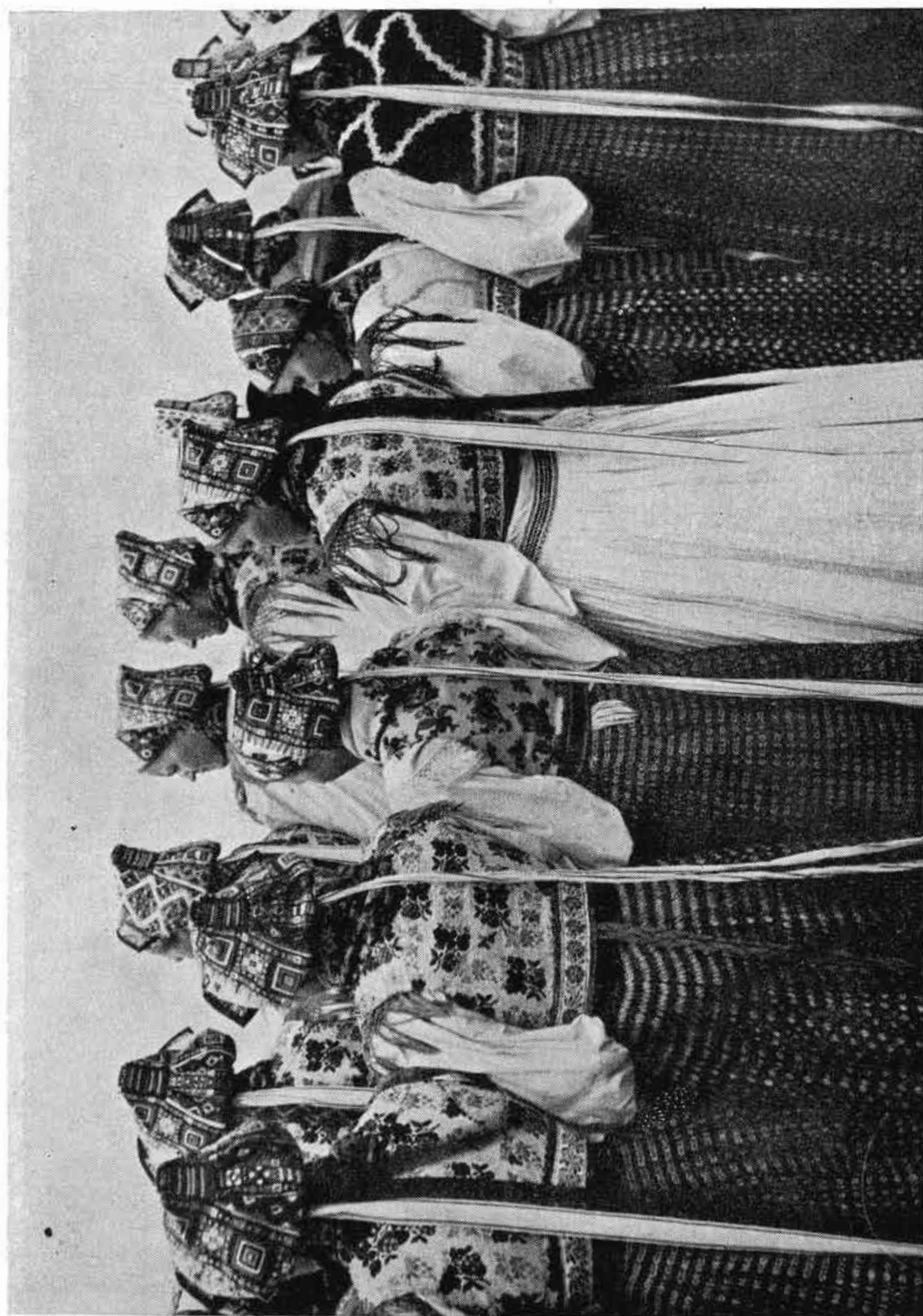
Obr. 4. Stará žena v smútku, sviatočný odev, Závadka. — Foto K. Plicka. — Po r. 1920

Obr. 5. Mladucha s partou a prehodeným prestieradlom, Závadka. — Foto K. Plicka. —
Po r. 1920

Obr. 6. Helpianske nevesty v sviatočnom odeve. — Foto K. Plicka. — Po r. 1920

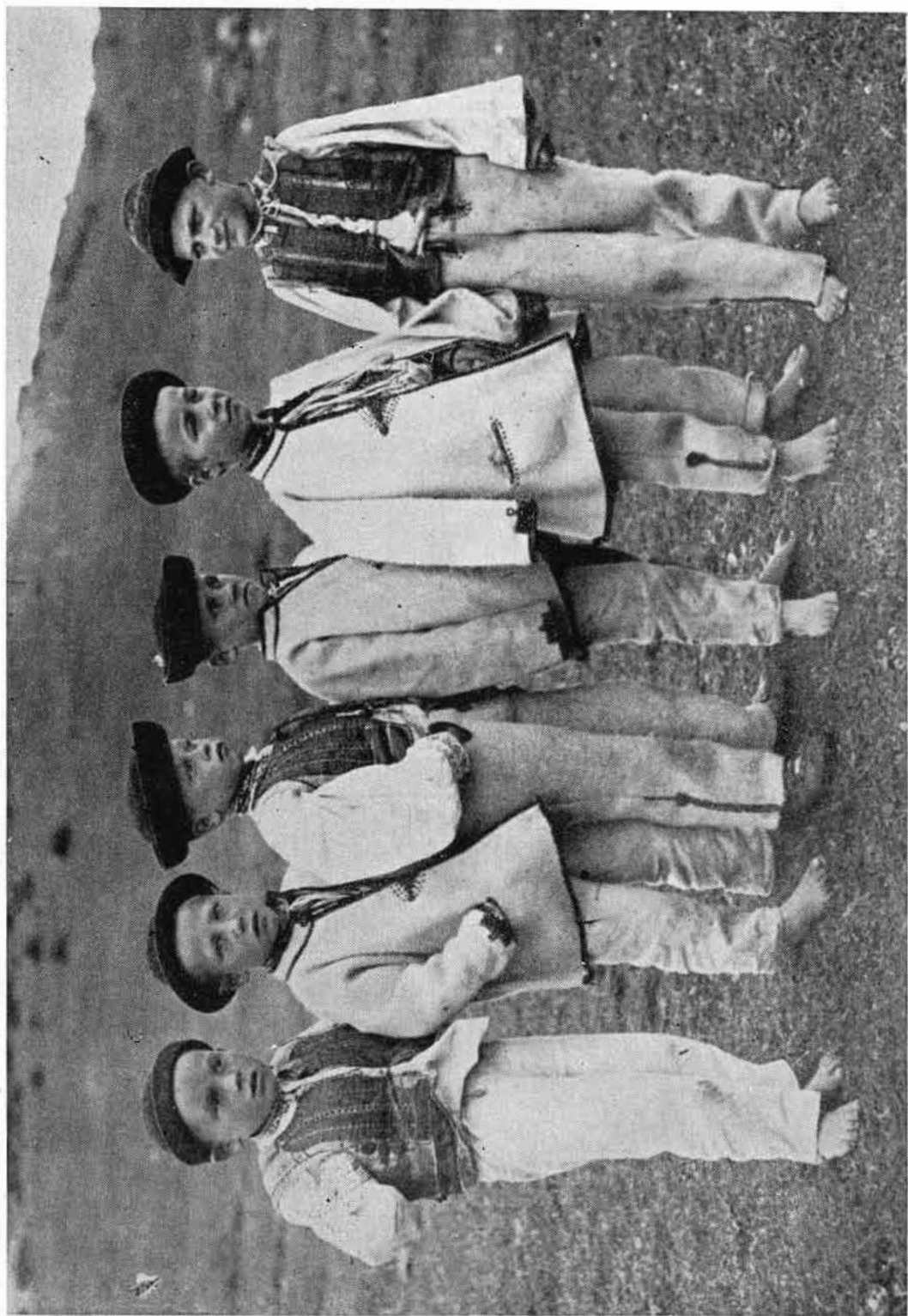
Obr. 7. Ženský sviatočný odev, Polomka. — Foto K. Plicka. — Po r. 1920

Obr. 8. Dievčenský odev sviatočný, Závadka. — Foto K. Plicka. — Po r. 1920

Obr. 9. Detský odev *kikla*, Závadka. — Foto K. Plicka. — Po r. 1920

Obr. 10. Chlapčenský odev, gate, súkenné nohavice, čúhy, kožušky, Helpa. — Foto K. Plicka. — Po r. 1920

Fotografie sú z fotoarchívu Matice slovenskej, Martin; fotografoval K. Plicka v rokoch 1921—1938.

Terénny výskum ľudového odevu na Horehroní sa konal: v septembri 1952 dva týždne v obci Závadka n/Hr. v rámci komplexného výskumu dediny na prechode k socializmu, v decembri 1952 dva týždne v obciach Polomka, Heľpa, Závadka; individuálny výskum ľudového odevu, v januári 1953 výskum v SNM v Martine, v marci 1953 desať dní v obciach Pohorelá, Sumiac, Švermovo, individuálny výskum ľudového odevu, v novembri 1953 desať dní v obci Pohorelá, individuálny výskum ľudového odevu.

LITERATÚRA

- Fényes E. *Magyarország geographiai szótára*, Budapest 1851.
- Ila B. *Gömör megye I—III*, Budapest 1944.
- Koula J. *O kroji lidu slovenského*, Český lid I.
- Koula J. *Několik myšlének, v čem a kde dlužno hledati starožitnost vyšívání československého*, Český lid VI.
- Kvietok L. *Zemepis Horehronia* (Vlastivedná štúdia banskobystričského a breznianskeho okresu), Zvolen 1943.
- Kvietok L. *Život v lesoch na Horehroní* (Antropogeografický príspevok k vlastivede Horehronia), Dobšiná 1948.
- Niederle L. *Slovanské starožitnosti I*, Praha 1925.
- Niederle L. *Život starých Slovanů I*, Praha 1913.
- Pastrnek Fr. *O krojových názvech slovenských*, Český lid III.
- Peliškán J. *Třídní rozklad vesnice*, Praha 1950. *Slovenská vlastiveda II*, Bratislava 1943.
- Sochán P. *Kroje lidu slovenského*, Slovenská čítanka, b. d.
- Sochán P. *Slovenské vyšívání lidové*, Slovenská čítanka, b. d.
- Stalin J. V. *O dialektickom a historickom materializme*, Bratislava 1949.
- Stránská D. *Příspěvky ke slovenským tkanicím a pletenicím*, Národ. věstník čsl. XIX.
- Vydra J. *Tkanice a pletenice jako zbytky staré lidové kultury na Slovensku*, Národ. věstník čsl. XIX.
- Zíbrt Č. *Dějiny kroje v zemích českých od dob nejstarších až po války husitské*, Praha, b. d.
- Zíbrt Č. *Národopisná výstava československá*, Český lid V.

О ВЛИЯНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ НА РАЗВИТИЕ ВЕРХНЕГРОНСКОЙ НАРОДНОЙ ОДЕЖДЫ В ПЕРИОД КАПИТАЛИЗМА

В Носалёва

Резюме

Шесть сел, расположенных в верховьях реки Грона — Полонка, Завадка над Гроном, Гельпа, Погорела, Шумяц и Швермово — развивались в одинаковых экономических условиях. Этот единый процесс отразился на всей народной культуре, в частности на народной одежде этого края. Материалов по верхнегронской одежде в словацких музеях находится мало, а литературные и архивные материалы

пока еще не достаточно исследованы, и, поэтому этот вопрос мы можем изучать только на материале, приобретенном полевыми исследованиями примерно с половины 19 в. т. е. в период капитализма.

Народную одежду верхнегронского края до сих пор шьют из материала, выработанного дома и его основные части состоят из полотна, сукна и овечьей шкуры. Общее развитие народной одежды верхнегронского края можно раздерить на 3 эволюционных этапа, которые связаны друг с другом.

Первый этап продолжается примерно с половины 19 века до 1880-90 гг. и характеризуется простой формы, малым количеством частей в мужской и женской одежде а тем самым малой разновидностью в одевании. Праздничная одежда отличается от рабочей только новшеством частей. Из покупаемого материала используется только набойка, эвентуально некоторые дополнения, особенно к обрядовой (свадебной) одежде.

Второй этап связан с предыдущим и продолжается примерно до 1935 г., когда достигает вершины развитие, начавшееся в половине прошлого века. В верхнегронскую одежду начинает проникать покупной материал, в меньшей степени уже до первой мировой войны. Только после 1918 г. эти перемены замечаются на одежде у всех жителей. Покупным новым материалом является особенно разноцветная пряжа для тканья и вышивания.

Образуется особая праздничная одежда, отличающаяся от рабочей. Народная одежда становится тогда по своему цвету и форме одним совершенным целым. Народное художественное творчество находит здесь полное воплощение.

Дальнейшая дифференция и острые классовые противоречия в деревне в эпоху первой ЧСР отразились также в народной одежде. Богатые хозяева продолжают придерживаться народной одежды, изготовленной дома, но этим стремятся доказать свое материальное преимущество. Они вносят в одежду бесцельность, равнодушное относятся к материалу, отдают предпочтение дорогим покупным материалам, дешевым эффектам. Бедные слои сохраняют традиционное одеяние. Кроме того появляются первые отдельные случаи перехода к городскому готовому платью (рабочие, железнодорожники).

После 1945 г. новые экономические и социальные условия, индустриализация страны отразились также в народной одежде, которая приспособилась новым трудовым требованиям. На сильную связь одежды и труда указывает г. о период перехода к новому типу одежды, причем народное творчество передового сельского населения сохраняется. Вышивки, тканье, переходят с одежды на жилищный текстил и, т. о. находит свое воплощение в современной жизни.

DER EINFLUSS DER WIRTSCHAFTLICHEN VERÄNDERUNGEN AUF DIE ENTWICKLUNG DER VOLKSTRACHT AN DER OBEREN GRAN IN DER EPOCHE DES KAPITALISMUS

Die ganze Umgebung an der oberen Gran, d. h. sechs Gemeinden, die im oberen Grantal liegen, Polomka, Závadka a. d. Gr., Heľpa, Pohorelá, Šumiac und Švermovo entwickelten sich unter gleichen wirtschaftlichen und sozialen Bedingungen. Diese einheitliche Entwicklung widerspiegelte sich in der ganzen Volkskultur, wie auch in den Problemen der Volkstracht dieser Gegend. In den slowakischen Museen gibt es wenig Trachtenmaterial aus der oberen Grandegend und die literarischen und Archivenquellen sind vorläufig ungenügend überprüft; daher kann das Problem nur and Hand des Materials, welches durch Terrainstudien gewonnen wurde, u. zw. ungefähr seit der zweiten Hälfte des XIX. Jahrh., d. h. im Zeitalter des Kapitalismus studiert werden.

Die Volkstracht an der oberen Gran wird von jun an überwiegend aus hausgewebtem Material hergestellt und seine Hauptbestandteile sind aus Leinen, Wollstoff und Schafsfell. Die Gesamtentwicklung der Volkstracht an der oberen Gran kann in drei aufeinanderfolgende Entwicklungsphasen eingeteilt werden.

Die erste Etappe dauerte ungefähr von der zweiten Hälfte des XIX. Jahrh. bis zu den Jahren 1880—90 und wird durch Schlichtheit der Form, eine geringe Anzahl von Kleidungsstücken sowohl bei der Männer — wie auch bei der Frauentracht und daher auch durch eine kleine Abwechslung in der Kleidung charakterisiert. Die festliche Tracht weicht von der Arbeitskleidung nur durch die Neuheit der einzelnen Teile ab. Von fertiggekauftem Material wird nur der Blaudruck, ev. einige Ergänzungen, besonders zur festlichen (Hochzeits-) Tracht benutzt.

Die zweite Etappe folgt der ersten und dauert ungefähr bis 1935, zu welcher Zeit die ganze Entwicklung seit der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts ihren Höhepunkt erreicht. In die obergraner Tracht beginnt das fertiggekaufte Material in geringem Masse schon vor dem ersten Weltkrieg vorzudringen. Erst nach dem Jahre 1918 werden diese Veränderungen an der Bekleidung der gesamten Bevölkerung merkbar. Als fertiggekauft neues Material kommt hier vor allen der verschiedenfarbige Web- und Stickfaden in Frage. Es entsteht eine besondere Festtagstracht, die von der alltäglichen Kleidung abweicht. Die Volkstracht wird nun zu einem farblich und künstlerisch harmonischem Ganzen, mit Geschmack für Stoff und Zweckmässigkeit der ganzen Bekleidung. Das künstlerische Volksschaffen kommt hier zur höchsten Geltung.

Ein weitere Differenziation und scharfe Klassengegensätze auf dem Dorfe während der ersten CSR zeigten sich auch an der Volkstracht. Die reichen Landwirte verharren auch weiterhin bei der hausgenähten Volkstracht, jedoch bemühen sie sich auch dadurch, ihre materielle Ueberlegenheit zu beweisen. Sie bringen Unzweckmässigkeit in die Kleidung, respektieren das Material nicht, geben teuren fertiggekauften Stoffen, billigen Effekten den Vorzug. Ausserdem treten die ersten vereinzelt Fälle des Ueberganges zum städtischen Konfektionsanzug auf (Arbeiter, Eisenbahner).

Die neuen wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse nach 1945, die Industrialisierung, spiegeln sich auch in der Volkstracht, welche sich allmählich den neuen Arbeitsbedingungen anpasst, wieder. Einen starken Zusammenhang der Arbeit mit der Kleidung beweist insbesondere die Etappe des Ueberganges zum neuen Kleidertyp. Dabei geht das Schaffen der fortschrittlichen Dorfeinwohnerschaft nicht verloren. Stickereien, Webarten werden von der Bekleidung auf Möbeltextilien übertragen und finden so eine neue Geltung im Leben der Gegenwart.